

Archivní A-Ž

► Kolektiv autorů

Aspekty všedního života I. správy SNB. K všednímu životu centrály rozvědky (I. správy SNB) patřilo v komunistickém Československu nadměrné pití alkoholu na pracovišti i pořádání různých bujarých oslav a večírků v pracovní době. Tento rizikový fenomén kvetl zejména v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století. Svědčí o tom značné množství rozkazů náčelníků I. správy SNB (dále RNS), v nichž se tito funkcionáři snažili tepat zlořád alkoholu a označovali jej za jeden z hlavních problémů omezujících akceschopnost příslušníků rozvědky. Ilustrativním příkladem může být RNS č. 3 z roku 1981 k upevnění kázně, morálně politického stavu příslušníků, zvýšení konspirace a ochrany objektů I. správy SNB. V úvodu dokumentu se konstatuje, že při kontrole rozkazů náčelníka I. správy SNB (RNS č. 29 z roku 1975 a RNS č. 27 z roku 1978 (ke zlepšení stavu a úrovně kázně příslušníků, k dodržování konspirace a bezpečnostních opatření) bylo zjištěno, že stále dochází k nadměrnému pití alkoholu v objektech rozvědky. *„Zákaz ministra vnitra ČSSR – požívat alkoholické nápoje na pracovištích ministerstva jak v pracovní, tak i mimopracovní době – není dodržován. Organizováním různých oslav u příležitosti životních a jiných výročí dochází ke značnému, nekontrolovatelnému pohybu příslušníků v prostorách budov I. správy SNB, a tím k porušování stanoveného režimu obrany.“*

Tehdejší náčelník rozvědky gen. Karel Sochor proto nařídil *„[...] od 1. dubna 1981 upustit od organizování oslav, rozluček a podobných akcí v objektech I. správy SNB a požívání alkoholických nápojů v těchto objektech.“* Zároveň uložil vedoucím pracovníkům *„[...] provádět ve spolupráci se stranickými orgány a organizacemi KSČ opatření k upevnění kázně a ke zvýšení konspirace objektů a k dodržování zákazu požívání alkoholických nápojů na pracovišti.“* Nezůstalo však jen u obecných frází. Generál Sochor jako iniciativní velitel nabídl i konkrétní recepty. *„[...] Zasloužilým pracovníkům při příležitosti významných životních výročí (50, 55 let), odchodu do důchodu apod. umožnit uspořádání pohoštění pro spolupracovníky v objektu ZÁTORKA, a to zásadně po pracovní době.“* V této souvislosti náčelníkům jednotlivých odborů rovněž doporučil *„[...] organizovat přijetí a předání odměn i jiného ocenění těmto pracovníkům ve vedení odboru, za účasti předsedy stranické organizace, bez zvaní dalších příslušníků odboru a I. správy SNB.“*

Zejména pokud jde o druhé opatření, můžeme jen spekulovat, zda takové „tété a tété“ dýchánky v soudružské atmosféře mohly vést ke kýženému efektu dodržování zákazu pití alkoholu na pracovišti. Do reality nás vrací RNS č. 23 z roku 1982 k morálně politickému stavu. Dokument se věnoval, i s uvedením konkrétních negativních příkladů, různým problémovým okruhům činnosti příslušníků rozvědky. K nim patřil špatný vztah k práci a k plnění služebních úkolů, porušování konspirace a utajovaných skutečností. Alkohol byl ovšem v tomto výčtu na prvním místě. Materiál

upozorňoval, „[...] že pod vlivem alkoholu dochází ke ztrátám nebo odcizení služebních průkazů a jiných dokladů, k násilnému jednání a výtržnictví, končícímu zadržením příslušníky VB“. Konkrétní nápady na zlepšení situace tentokrát náčelník I. správy SNB nenabídl. V závěru svého rozkazu apelativně vyjádřil přesvědčení, „[...] že při společném úsilí velitelských, stranických i svazáckých orgánů a organizací a při plné podpoře politicky vyspělých, morálně a charakterově příkladných pracovníků I. správy SNB se podaří v krátké době dosáhnout rozhodného obratu v morálně politickém stavu I správy SNB. Tento rozhodný obrat najde jistě svůj odraz i v daleko kvalitnějším plnění úkolů, které jsou čs. rozvědce uloženy.“

Dnes víme, že to bylo generálovo zbožné přání. Žádný „rozhodný obrat“ nenastal, a to minimálně do konce roku 1989. [DB]

Co je tohle za materiál?! Tuto otázku si občas klade badatel nad zapeklitými případy, kdy po dlouhém pátrání nalezne informaci, která je sice zajímavá, ale naprosto nedostačující. Například tehdy, když narazí na zmínku o zajímavém případě přechodu státní hranice, avšak kromě velice stručného popisu případu je v pramenu uveden pouze rok dané události, což dalšímu dohledání nijak zvlášť nepomáhá. Je-li tento případ navíc zaznamenán v úseku pohraniční brigády, jejíž fond není zpracován, čeká dychtivého badatele anabáze skrze různé výkazy činnosti, úmorné procházení denních hlášení či hledání dalších zmínek v písemnostech uvedené brigády.

Otázku uvedenou v nadpisu si zajisté kladl i velitel IV. praporu Nová Bystřice 15. českobudějovické pohraniční brigády, když šplhal na pozorovatelnu a přemítal o „schopnostech“ hlídky, která odtud střežila státní hranice. Poté, co vylezl na vrchol, upozornil hlídku na osobu, snažící se překonat drátěný zátaras... Předtím, než se odhodlal k tomuto kroku, nevěřicně pozoroval, jak z rakouské strany přichází neznámá osoba a celkem třikrát se vrací k drátěnému zátarasu a zpět, aniž by byla hlídkou upozorována. Nejprve si neznámý došel k drátěnému zátarasu odstříhnout drát, se kterým se vrátil do lesa. Zde pomocí ukořistěného drátu smontoval z vrcholků smrků žebřík, se kterým postupoval zpět k zátarasu a zkoušel jej přelézt. Když zjistil, že výška žebříku je nedostačující, vrátil se zpět do lesa pro březové poleno, kterým si následně žebřík podložil. V tuto chvíli již velitel praporu nevydržel a začal šplhat na pozorovatelnu...

Některé případy přechodů státní hranice působí z dnešního pohledu poněkud komicky, přestože pro tehdejší aktéry měly tragické následky. Hlídkce konající službu na pozorovatelně se dostalo potrestání od velitele praporu a zadržený byl předán StB.

Případ popsany na předchozích řádcích patřil právě mezi ty, k jejichž odкрыtí vedla dlouhá a trnitá cesta, která nebyla prosta kladení si otázek, narážejících na úroveň vypovídací hodnoty studovaného materiálu. Roční vyhodnocení činnosti 15. pohraniční brigády přineslo pouze zmínku na pár řádcích a rok, kdy se daná událost odehrála, ale jinak nic bližšího. Hledání v měsíčních výkazech nepřineslo zhora nic a denní hlášení také nebyla plodná. Jen šťastná náhoda při hledání úplně jiné problematiky pak přinesla zásadní průlom – tedy datum, kdy se ona událost odehrála – 9. července 1953. Opětovné hledání v denních hlášeních Hlavní správy Pohraniční

a vnitřní stráže pak poskytlo další podrobnosti k případu, avšak s různými odchylkami (jako například špatné číselné označení pohraniční roty), které způsobily původní nedohledání.

Při studiích mi jeden spolužák vysvětloval, že práce s materiály z 20. století je velmi jednoduchá. Prý stačí jenom postupovat stylem „vezmeš a opíšeš“... [TS]

Charakteristika soudruha H. V personálních spisech zaměstnanců rezortu vnitra se kromě mnoha dalších materiálů často vyskytují posudky, hodnotící politickou a služební charakteristiku daného člověka. Sledován býval profil jak morální, tak politický, politický vliv pracovníka na jeho rodinu a okolí, styl jeho práce, jeho nedostatky a přednosti. Někdy byla dodána i reflexe za určité období hovořící o tom, zda se pracovník například změnil k lepšímu, či nikoliv. Skladba, forma a obsažnost hodnocení závisela na konkrétním pisateli, který je zpracovával.

V obecné rovině lze konstatovat, že koncem čtyřicátých a v padesátých letech bývají tyto charakteristiky občas velmi obsáhlé, připomínající spíše slohové cvičení. V průběhu pozdějších let se formalizují, tj. zestručňují a jsou věcnější. Čtenářsky vděčnější jsou ale pochopitelně ony charakteristiky z dřívějšího období, o čemž svědčí přiložené hodnocení jednoho archiváře nejmenovaného krajského archivu z roku 1953.

„Organizační schopnosti, pracovní výkony s. H [...] jsou, můžeme říci, velmi dobré. A tu by se zdálo, že i politicky je na oné výši. Ovšem zde je háček, totiž zbytek starého nazírání na plnění úkolů. S klidným svědomím mohu říci, že daný úkol splní, jak nejlépe dovede a v poměrně krátkém čase. Nedostatek tkví v tom, že jeho práce nespočívá na hluboké ideové základně. To znamená: s. H [...] pojímá dané úkoly jako rozkaz, který je nutno splnit. Když začneme rozebírat smysl archivní práce, nedovede celou řadu otázek zodpovědět uspokojivě. Příklad: pořádáme fondy, v nichž jsou zprávy o dolování. Na otázku: Proč to musí být hotovo co nejdříve? zní odpověď: Aby to zde nepřekáželo. Ačkoliv správná odpověď by měla znít asi takt: Proces se Slánským ukázal, že členové spikleneckého centra zatajovali bohatství našich zemí, je proto nutné co nejdříve znovu dokázat, že máme mnoho nerostného bohatství. – Tolik jako malá ukázka, jaký politicko-hospodářský základ musí mít naše práce archivní. – Právě proto, že s. H [...] se projevuje jako velmi dobrý organizátor (sběr nepotřebných spisů, obstarávání archivních krabic apod.), jako iniciativní pracovník, snažíme se mu pomáhat, aby postupně všechny nedostatky odstraňoval, aby se zbavoval škodlivých vlivů. Dalším takovým pozůstatkem – a to z doby aktivní vojenské služby – u s. H [...] je, že velmi rád, jak se lidově říká, komanduje, a to někdy způsobem ne právě vhodným. Lze však říci, že za dobu jednoho roku, co je v krajském archivu, se po této stránce dosti změnil, i když ne docela.“

Přestože nám pročitání tohoto typu materiálu dnes spíše vyvolá úsměv na tváři, nejsou nakonec předchozí řádky v něčem nadčasové? [JBS]

Limity družby. Družba ve formě prohlubování kontaktů mezi mládeží a Československou lidovou armádou (ČSLA) byla v době komunistického Československa běžnou a podporovanou aktivitou. Režim se tak snažil mimo jiné přiblížit mladým lidem armádu „z té lepší stránky“, ve snaze vzbudit zájem budoucích branců o vojenskou tematiku. V tomto směru by bylo možné pokládat návštěvu žáků Středního odborného učiliště (SOU) spojů Tábor v listopadu 1985 na vojenském spojovacím uzlu Západního vojenského okruhu (ZVO) za zcela banální a rutinní záležitost.

Z fondů ABS však zjistíme, že průběh zmíněné exkurze vedl Vojenskou kontrarozvědku (VKR) k založení spisu v kategorii prověřovaná osoba (SPO) s krycím názvem ÚNIK, a to na dva důstojníky vojenského útvaru, kteří učně provázeli. Bližší podrobnosti se dozvíme z protokolu Odboru vyšetřování StB ve VKR: *„Na základě získaných poznatků bylo zjištěno a zadokumentováno, že mjr. Jan Š. a pplk. Josef K. svým jednáním zapříčinili, že skutečnosti, tvořící předmět státního a služebního tajemství, se staly známými nepovolaným osobám. [...] Oba jmenovaní jsou podezřelí ze spáchání trestného činu ohrožení státního tajemství podle § 107 odst. 1 písm. a) trestního zákona. Toho se měli dopustit tím, že dne 14. 11. 1985 v odpoledních hodinách umožnili 23 nepovolaným osobám (učňům a vychovatelce SOU spojů Tábor) vstup a prohlídku prostor spojovacího uzlu ZVO Tábor. Nepovolané osoby se konkrétně seznámily s umístěním telefonní a dálhopisné ústředny, s radioreleovým spojením ZVO a dalšími zařízeními, zajišťujícími spojení v rámci ZVO. Mimo uvedených pracovišť se seznámily i s dalšími skutečnostmi tvořícími předmět služebního tajemství, a na pracovišti radioreleové stanice i se skutečnostmi tvořícími předmět státního tajemství.“*

Vyšetřovatel zároveň konstatoval, že podrobně objasnit celou kauzu nebude úplně snadné: *„[...] ke zjištění rozsahu utajovaných skutečností, s kterými se nepovolané osoby seznámily, by bylo nutné vyslechnout všechny osoby, které se dne 14. 11. 1985 prohlídky spojovacího uzlu zúčastnily. Tyto úkony se však jeví za zjištěného stavu věci jako nadbytečné zejména proto, že by zjevně vyvolaly mezi nepovolanými osobami nežádoucí zájem o skutečnosti, které mají zůstat utajeny.“* Vzhledem k dosavadní bezúhonnosti obou důstojníků a jejich třídně blízkému původu bylo rozhodnuto trestní stíhání nezahajovat a případ řešit formou tzv. preventivně-výchovného opatření (PVO).

PVO byla specifická forma postihu, která se netýkala pouze armády, ale komunistický režim tento nástroj používal proti všem vrstvám obyvatelstva. Počet PVO dosahoval řádově statisíců a měl celou řadu forem. Jejich zákonnost byla velmi pochybná. Šlo o závažné zásahy do práv a svobod občanů, které státní moc prováděla nepřímou, například působením na zaměstnavatele, na vedení škol apod. Mezi nejčastější opatření patřilo vyloučení ze studia na středních a vysokých školách, vyloučení ze společenských organizací, zamezení cestování do kapitalistických zemí nedoporučením žádosti o výjezdní doložku, rozvázání pracovního poměru apod. V rámci ČSLA, v prostředí politicky spolehlivých soudruhů, mělo PVO zpravidla mnohem mírnější podobu. Často byl předmětný kázeňský přestupek projednáván na veřejné besedě.

V souladu s „Metodickými pokyny 1. náměstka ministra vnitra ČSSR k provádění preventivní činnosti československou kontrarozvědkou“ z roku 1982 byla záležitost exkurze učňů uzavřena takto. *„Vlastní jednání zahájil náčelník Správy spojovacího vojska (SSV) ZVO, který seznámil přítomné s předmětnou věcí. [...] V další části jednání provedl zhodnocení náčelník 8. oddělení ZVO z hlediska ochrany utajovaných skutečností. [...] Po provedeném úvodu a zhodnocení vystoupili mjr. Jan Š. a pplk. Josef K. Před vojenskou veřejností uznali chybu, které se dopustili, a slíbili, že v budoucnu se podobného jednání vyvarují. Své jednání omlouvali tím, že se snažili absolventům SOU ukázat spojovací techniku, s kterou se seznámí při výkonu základní vojenské služby. Náčelník SSV ZVO ještě jednou zdůraznil závažnost a nebezpečnost jednání a oběma jmenovaným udělil kázeňský trest výstrahu pro neplnění služebních povinností.“*

Vytríděný archivní materiál SPO ÚNIK ponechává bez odpovědi otázku, kdo vlastně na průběh návštěvy učňů orgány VKR upozornil. Lze však předpokládat, že tato událost přivedla mjr. Jana Š. a pplk. Josefa K. k zamyšlení, že družba s mládeží i kolegialita spolupracovníků mají své limity. [DB]

Nepovedená dezinformace. Počátkem osmdesátých let 20. století výrazně vzrostlo napětí mezi oběma tehdejšími supervelmocemi USA a SSSR, které spolu soupeřily v rámci studené války. Výrazem toho trendu se stala realizace rozhodnutí NATO z roku 1979, na jehož základě bylo v roce 1983 rozmístěno v některých evropských členských zemích Severoatlantické aliance (SRN, Velká Británie, Belgie, Nizozemí a Itálie) celkem 572 střel s plochou dráhou letu, označovaných jako Pershing 2. Sovětský svaz obratem přichystal sérii odvetných opatření. V jejich rámci došlo v roce 1983 k instalaci operačně-taktických raket (OTR) na území Německé demokratické republiky (NDR) a Československa. V NDR byly na čtyřech vojenských základnách rakety OTR-22 s doletem 900 km, na dvou základnách pak rakety OTR-23 s doletem 500 km. Na území Československa se nacházela pouze jedna raketová brigáda vyzbrojená systémy OTR-22, která byla umístěna na vojenské základně v Potštátu u Hranic na Moravě. Celkem zde bylo 24 odpalovacích zařízení, 39 bojových raket a 13 cvičných raket.

Komunistický režim zveřejnil z propagandistických důvodů pouze obecný záměr o rozmístění sovětských raket na území ČSSR. Veškeré detaily aktivit, které s tímto opatřením souvisely, podléhaly přísnému utajení. To se projevilo i uvnitř armády, kdy se někteří důstojníci snažili v rámci konspirace popírat i zjevné skutečnosti, a to prostřednictvím dezinformací. O tom, že tato snaha nemusela být vždy úspěšná, svědčí výpověď, kterou učinil dne 26. 10. 1986 kpt. ing. Michal B. do protokolu OVKR vojenského útvaru 8684 Hranice. Jmenovaný uvedl:

„Dne 21. nebo 22. 10. 1986 jsem prováděl výcvik v pořadové přípravě s vojáky, kteří nastoupili k útvaru 1. 10. 1986, v současné době jsou v přijímači. Tohoto zaměstnání se zúčastnil též voj. [B.] Miroslav, kterému některé cviky nešly, a proto jsem si jej vzal k individuálnímu výcviku. Při této příležitosti jsem s ním vedl rozhovor, při kterém jsem mu sdělil, že pravděpodobně asi řidiče dělat nebude, protože neudělal psychotesty.

On na to odpověděl: „Já jsem ani psychotesty udělat nechtěl, protože nechci jezdit s raketami.“ Když jsem se jej dotazoval, od koho ví, že by měl jezdit s raketami, neodpověděl, jen se ironicky usmíval. V této době jsem prováděl dezinformaci, že se mylí, že to, co je na raketometech, není raketa. Jmenovaný byl potom od 5. baterie přemístěn ke 4. baterii, kde nejsou řidiči. Tento zápis o výpovědi jsem sám hlasitě diktoval, přečetl jsem si jej a po seznámení prohlašuji, že proti jeho obsahu nemám námitky. Zápis ukončen, přečten, schválen a podepsán v 16,30 hod.“

Na spodním okraji dokumentu jsou pak rukou připsána tato slova: „Šetření VZS [vojáka základní služby – pozn. aut.] B., únik nezjištěn, slabá inteligence VZS, cikán?“ Nelze určit, zda jde o přípis vypovídajícího kpt. ing. Michala B. nebo jeho nadřízeného, vyslychajícího pplk. Jaroslava H. Ve světle uvedených skutečností jde každopádně o „pozoruhodné“ závěry, které lze označit za vsutku odvážné.

Z ČSSR byla raketová brigáda OTR-22 stažena po podepsání sovětsko-americké smlouvy o likvidaci raket středního a kratšího doletu, ve Washingtonu 8. 12. 1987. Poslední sovětské systémy středního doletu opustily československé území v březnu 1988. Na jejich odsun dohlížela na základě dohody mezi ČSSR, SSSR a NDR skupina inspektorů, pověřená k této činnosti americkou stranou. Někteří soudruzi důstojníci ČSLA tak mohli mít o jednu starost méně, alespoň v oblasti provádění dezinformací. [DB]

Autoři: Daniel Běloušek [DB], Jana Barbora Slaběňáková [JBS], Tomáš Slavík [TS].